

Latvijas Lauku tūrisma asociācija
Latvian Country Tourism Association

LAUKU CEĻOTĀJS

Praktiskais seminārs

„MASKU TRADĪCIJAS LATVIEŠU KULTŪRĀ”

Lektore: Inese Roze

2013.gada 4.aprīlis

Maskas definīcija, masku gājieni dažādos apvidos un dažādos laikos.

- Maskas ir priekšmets, kas aizklāj un noslēpj seju.
- Plašākā nozīmē maskas ietvert arī ādas krāsojumu un tetovējumu.

Dažādas kultūras un ģeogrāfiskie reģioni piedāvā dažādus masku klasificēšanas variantus -

- **Pēc atveidojamā tēla** /dzīvnieks, sencis, gars/
- **Pēc lietošanas nolūka** /kulta, kara, bērnu, teātra, u.c./
- **Pēc valkāšanas veida** /sejas maskas, galvas maskas, uzpiereņi, ko piesien pie pieres, maskas – kostīmi, rokas maskas, pirkstu maskas/
- **Pēc izgatavošanas materiāla vai tehnoloģijas** /koka, metāla, ādas, u.c./
- **Masku kopijas jeb kabatas maskas** /samazinātas maskas, ko Sibīrijas šamaņi piesien pie jostas/.

Pēc cilvēku skaita, kas piedalās maskas
valkāšanā:

- **Individuālās**
- **Pāru**
- **Kolektīvās**

Latviešu tradicionālās maskas definīcijā ietver:

- Masku kā priekšmetu, ko liek uz sejas vai galvas;
- Atbilstošu apģērbu;
- Krāsojumu;
- Darbību ar maskai raksturīgām kustībām, dejām, mūziku, tekstiem un, citām izpausmēm.

Latviešu tradicionālajā kultūrā netiek lietots jēdziens „maska”, bet, ir konkrētu masku nosaukumi, piemēram – Vilks, Kaza, Dzērve, Nāve, u.c.

Visu šo dažādo personāžu kopumu attiecīgā rituāla ietvaros apvieno lokālos nosaukumos:

- Vecīši, talderi, spiekstiņi.....

Masku gājieni dažādos gadskārtu svētkos

Kopīgais masku gājienos

Masku gājienu personāži

- **Lācis** gan it kā simbolizē miegainumu un tūlīgumu, bet, ar savu rūkšanu un spēku tas aizbaida ļaunos garus. „Lāci” gatavo no diviem uz āru apgrieztiem kažokiem – vienu uzvilka uz rokām, otru uz kājām, bez tam vēl „lāci” mēdza no rokām līdz kājām notīt ar zirnājiem. Parasti lācim ir pavadonis, jeb dīdītājs.

- **Dzērve** masku gājienā simbolizē gudrību, apdomību un prātu. Dzērvī gatavo, apgriežot kažoku uz otru pusi un, iebāžot vienā piedurknē cirvi ar visu kātu. Cirvja pietam abās pusēs piesēja karotes, kas izskatījās pēc ausīm. Vēl pielika knābi, kuru varēja grozīt. Ar knābi parasti knābā citus vai arī to trin gar zemi.

- **Nāves** masku darināja, apsedzot baltu palagu, pagatavojot liekos zobus no rāceņa.

- **Vilks** simbolizē ļaunumu un tumsu;
- **Kaza** – gaisma, saule, labie tikumi;

Garā sieva un mazais vīriņš

Garā sieva/garā bāba/garā Grieta/

Parasti pārtop vīrietis

Šo tēlu saista ar pasaules sievišķo pirmsākumu -Zemes māti, kuras funkcijas ir dzīvības un auglības uzturēšana /veido vai nu divi cilvēki, kur viens otram sēž uz pleciem vai viens cilvēks, kurš tur rokās krustā sasitu koku, kurā galā piestiprināta galva, tēls iegērbts sieviešu drēbēs/

Masku pāris izplatīts visos Latvijas novados

Mazais vīriņš simbolizē fallu, par to parasti pārgērbjas sieviete

Šīs maskas simbolizē rituālo transvestismu –

Te notiek opozīcijas vīrišķais – sievišķais
neitralizēšana un mīkstināšana

Krāsošanai parasti izmanto

dabiskos līdzekļus, kas pieejami mājsaimniecībā:

- melnais /kvēpi/;
- Baltais /milti/;
- Sarkanaiss /biete/.

Krāsu nozīme

- Katrai no šīm krāsām piemīt gan simboliska, gan maģiska nozīme.
- Atkarībā no situācijas tām piemīt divējāda daba – gan baltā, gan melnā, gan sarkanā krāsa var būt gan radoša, gan ārdoša.
- Minētās krāsas latviešu tradicionālajā kultūrā saistīta ar dzīvības – nāves tēmu.

- **Baltā krāsa** ir nāves un neredzamības krāsa – tā piemīt būtnēm, kuras pabijušas aiz profānās pasaules robežām.
- **Sarkanā krāsa** saistīta ar dzīvības substanci – asinīm. Pētot citu tautu masku gatavošanas aprakstus, minēts, ka, piemēram, Sibīrijas tautas dažām maskām ap acīm, muti vai degunu ievelk ar kontūru ar sarkano okeru. Senāk maska vai tās daļa tikusi krāsota ar upurējamā dzīvnieka asinīm, lai tādā veidā masku „iedzīvinātu”. Salīdzinājumam var minēt, ka jūdāismā altāri iezieda ar upurējamā dzīvnieka asinīm, bet, islāmā durvju un logu ieziešana ar asinīm kalpo aizsardzībai pret ļauniem spēkiem, arī cilvēkiem.
- **Melnā krāsa** attiecina uz pazemi, viņsauli, apakšu, pirmatnējo haosu, sievišķo sākotni – ūdeņiem.

- Senajos ticējumos maskoties nozīmē atteikties no sava „es”, uzņemt sevī tēlojamo garu un caur viņa darbību veicināt auglību.
- Auglības veicināšana iespējama tikai paliekot nepazītam.
- Arī tagad par ķekatnieka godu uzskata spēju palikt nepazītam, pat, ja vienmēr vairs nesaskata tiešu saistību ar auglības veicināšanu.

Masku gatavošanai izmanto pie rokas esošu,
viegli pieejamu materiālu, kas parasti nav
izturīgs un nesaglabājas ilglaicīgi.

Gadskārtu rituālu masku gājieni MĀRTIŅI

Mārtiņdienu uzskata par rudens
beigu un ziemas sākuma dienu,
tas ir saimnieciskā gada noslēgums,
ganu un pieguļas laika beigas.
Lāči aizmieg ziemas miegā.

Mārtiņdienas maskotie ļaudis tiek dēvēti dažādi:

- Mārtiņu bērni – ziemeļu un rietumu Vidzemē;
- Mārtiņu veči – Vidzemē un Kurzemē gar jūru;
- Mārtiņi – Rūjienā;
- Maskarati – Jaunpiebalgā, Launkalnē;
- Budēļi – galvenokārt Kurzemē, bet, arī Cēsu apriņķī, Rīgas apriņķī;
- Buduļi – Pastendē;
- Kūjnieki – Cēsīs;
- Vakara vecīši – Secē;
- Čigāni – Latgalē.

- Šajā laikā dominējušas antropomorfās jeb cilvēku maskas.

Šajā laikā dominējušas antropomorfās jeb cilvēku maskas

Ziemas saulgrieži

- saistās ar laiku starp 20. un 23.decembri, kad diena ir kļuvusi visīsākā un nakts – visgarākā. Tas iezīmē astronomisko ziemas sākumu, taču daudzām Eiropas tautām, arī latviešiem iezīmēja ziemas vidu, jo saimnieciskā ziņā ziema sākas Mārtiņos un ilgst līdz Metenīem, kas savukārt vēsta par pavasara sākšanos.
- Svinībās piemin pagājušā gada grūtumus, veic maģiskas darbības, lai no tiem atbrīvotos, veic dažādas darbības, lai nodrošinātu druvu auglību nākamajā gadā, priecājas par gaismas atgriešanos.
- Ar Ziemas svētkiem beidzas mīklu minēšana un pasaku stāstīšana, citādi dienai stiepjoties garākai, garāka stiepjas arī mēle.

- Masku gājieni šajā laikā, salīdzinot ar rudens periodu, kļūst trokšņaināki, tajos iezīmējas cīņas motīvi

- parādās zoomorfās jeb dzīvniekveidīgās maskas /Lācis, Zirgs, Dzērve, Vilks, Kaza, u.c./ Pārsvarā tie ir htoniskie dzīvnieki, kas veic vidutāja funkciju starp divām pasaulēm. Rituālā kontekstā šie dzīvnieki saistīti ar ceļošanu uz viņsauli pēc auglības un atjaunošanās.
- Ir sastopamas arī antropomorfās jeb cilvēkveidīgās maskas – Jaunais pāris, Garā sieva, Mazais vīriņš, Žīds, Čigāniete, u.c. un priekšmetus vai kādus objektus atveidojošas maskas /Siena guba, Slotā, Kūlītis, u.c./.

- Raksturīgākā Ziemassvētku tradīcija ir bluķa vilkšana, bet par to dainās un ticējumos ir maz liecību.
- Spriežot pēc veco ļaužu stāstiem, bluķa vilkšana skaidrojama kā aizgājušā gada grūtumu un nedienu savākšana un simboliska sadedzināšana. Bluķi vilka vai nu vienas sētas vai vairāku sētu ļaudis kopā, dziesmu un rotaļu pavadījumā. Parasti tad pēdējā sētā to sadedzināja.
- Senākais slānis Bluķa vilkšanas ieražās varētu būt, kas tas tika vilkts, lai atzīmētu saules pagriešanos uz pavasara un gaismas pusi un vēlēšanos saulei šo uzdevumu atvieglot.
- Bluķa dedzināšana ir bijusi izplatīta visā Eiropā, bet, latviešu tradīcijai īpatnēja ir bluķa vilkšana no mājas uz māju.

Metēņi

Specifiska masku grupa

Budēļi, buduļi vai būduļi – sastopami Zemgalē
un Kurzemē

Iemieso auglības spēku, kas koncentrējies
pēdējā labības kūlītī, ko mēdza atstāt uz lauka

Apģērbs dažāds, parasti otrādi izgriezti kažoki,
bet galvā no salmiem vai labības stiebriem
gatavotas konusveidīgas cepures

Budēļu dziesmās stāsta:

Visu gadu gulēju

Paseknī,

Nu mans vakars,

Nu līdu laukā

Meten̄dienas tradīcijas

- **laišanās ar ragaviņām no kalna** – lai laba raža un gari lini;
- **Lielīšanās** -
- Gan lieli, gan mazi – laižoties no kalna ar ragavām vai skriešus, sauc - „Manam tēvam gari lini!”, „Manam vēl garāki!”, „Manam tēvam gara bārda!”, „Manam vēl garāka!”, utt.. Ņēmuši līdzī arī cūkas ausi vai kāju un, laižoties lejā saukuši: „Cik no kalna nolaižos, tik no kājas nokožos!”
- **Vizināšanās grieztavās** - kādā ūdenstilpnē iesaldēts koks, pie kura piesieta kārts ar ragaviņām galā – kāds iesēžas ragavās, cits stumj kārti un, tādējādi griež ragavās sēdošo uz riņķi.
- **Tāla ciemos braukšana** – jo tālāk brauc, jo garāki lini un, labāk raža.
- **Vārtīšanās pa sniegu** – lai zemei tiek siltums un auglība. Meitas vārta puīšus pa sniegu.

- Varena dancošana un lekšana – lai viss auglīgs.
- Kurmju mīšana vai kurmju dzīšana – veicot šīs darbības pasargā laukus un tīrumus no kurmjiem
- Visādas spēles un sacenšanās
- Jāveļ cietas sniega bumbas, lai aug cietas kāpostgalvas
- Meteņa dzīšana un Meteņa mīziens

- Dažādos novados maskotos ļaudis sauc atšķirīgi:
- Jelgavnieki iet ķiņķēziņos;
- Talsenieki – spiekstiņos;
- Sesavieši – čigānos;
- Tukumnieki – budēļos;
- Koknesieši un bebreņieši – skutelniekos;
- Madonieši – kurcumos.

- Meteņiem raksturīgi pārgērbties meitām par puisiem un puisiem par meitām.
- Kažoku griež uz otru pusi, lai nepazīst.
- Pārgērbjas arī par čigānu, dzērvī, lāci, lāča dīdītāju, dzīvo mironi, u.c.
- Budēltēvs jeb Metenis parasti velk kažoku uz otru pusi, rokās auglības rīkste un auglības rīks stebere

Svētku mielasta galdā lika ēdienus no pupām, zirņiem, grūbām – grūdeni, zīdeni ar cūkas galvas pusi, cūkas kājas, ausis – lai cūkas labi aug un vairojas, pīrāgus /citviet Meteņus sauc arī par Pīrāgu dienu/, miežu plāceņus.

Maskošanās nepieciešamība

- Rituālā pārgērbšanās ir simboliska uzvedības apgāšana.
- Maskošanās laikā dzīve tiek apvērsta otrādi; šajā laikā tiek atcelti liegumi un ierobežojumi, kas nosaka parastās, ikdienas dzīves kārtību;
- Tiek atcelta hierarhiskā struktūra un visas ar to saistītās bailes, pietātes, etiķetes un tamlīdzīgas normas, viss, ko nosaka cilvēku sociālā hierarhija un jebkāda cita nevienlīdzība.
- Tiek atcelta jebkāda distance starp cilvēkiem – tās vietā stājas familiāri brīvs cilvēku kontakts. Karnevāla laukumā cilvēki, kurus dzīvē šķir nepārvaramas hierarhijas barjeras, nonāk familiāri brīvā kontaktā. Šis familiārais kontakts nosaka gan maskošanās izdarību īpašo raksturu, gan žestu atbrīvotību, gan runāšanas atklātumu.
- Šīs familiārās izpausmes ir īpašas un ekscentriskas, kas ikdienas dzīvē nav iespējamās, tās ļauj atklāties un konkrētā formā izpausties cilvēka apslēptajām tieksmēm.
- Notiek likumu un paradumu apstādināšana, jo abi dzimumi sāk uzvesties pretēji pieņemtajām normām.
- Maskošanās rituālos būtībā tiek restaurēts simboliskais haoss, kas bija pirms pasaules radīšanas.

- Auglības veicināšana;
- Maskojas, lai aizsargātos no ļaunajiem spēkiem, lai tos padzītu;
- Maskojas, lai izklaidētos;
- Maskojas, lai baidītu bērnus

Masku gājiena „programma”

- Maskošānās norises pamatposmi parasti ir šādi:
- Ierašanās konkrētajā lauku sētā;
- Mājinieku pratināšana jeb strāpēšana, ķircināšana un apdziedāšana;
- „budēļu koncerts” – ar jocīgiem dažādu mājas un lauka darbu pakaļdarinājumiem;
- Mājas apsvēpēšana ar dūmiem;
- Dancošana;
- Maskās tērpto joki un spēles;
- Svētku mielasts;
- Došanās uz nākamo sētu/vai masku noņemšana un rotaļu turpināšana.

PIEMĒRI UN PAŠU PIEREDZE

MASKU DARBNĪCA

AITAS

ZIEMASSVĒTKI

BĒRNU RĪTI

SVIESTS

VIRTUVE

MIKELI

MĂRTIŢI

Dažādas masku grupas masku festivālos

- <http://www.youtube.com/watch?v=BcDDC3zdlho>
- <http://www.youtube.com/watch?v=Bl8xEAM2e7g>
- <http://www.youtube.com/watch?v=1xllZ4e-Dr0>
- <http://www.youtube.com/watch?v=o-jOxbWHBEE>

Literatūra

1) Jānis Alberts Jansons

“Latviešu masku gājieni”, Zinātne, 2010.

2) Maija Začeste, sast.

“Masku grāmata”, Avots, 1993.

3) Aīda Rancāne

“Maskas un maskoššanās Latvijā”, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009.

4) M.Mellēna, V.Muktupāvels, E.Spīčs, I.Irbe

“Gadskārtu grāmata”, Madris, 2004.